

ПЛАГІАТ ЯК ПРОЯВ ДЕВІАНТНОСТІ: СПРОБА СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

У статті автор розглядає проблеми поширення плагіату як форми девіантної поведінки, характеризує різновиди плагіату, визначає особливості поведінки різних груп плагіаторів. Особлива увага приділена аналізу історичних передумов виникнення плагіату, визначенню детермінант поширення плагіату як виду порушення авторських прав у науковій сфері та окресленню можливих напрямків розв'язання даної проблеми.

Ключові слова: плагіат, копіювання, перефразування, девіація, авторське право, інтелектуальна власність.

В статье автор рассматривает проблемы распространения плагиата как формы девиантного поведения, характеризует разновидности плагиата, определяет особенности поведения различных групп плагиаторов. Особенное внимание автор уделяет анализу исторических предпосылок возникновения плагиата, определению детерминант распространения плагиата как проявления нарушения авторских прав в сфере науки и возможных направлений разрешения данной проблемы.

Ключевые слова: плагиат, копирование, перефразирование, девиация, авторское право, интеллектуальная собственность.

In the article an author examines the problems of distribution of plagiarism as forms of deviations, characterizes the varieties of plagiarism, determines the features of behavior of different groups of plagiarists. The special attention an author spares to the analysis of historical pre-conditions of origin of plagiarism, reasons of distribution of plagiarism as violation of copyrights in the field of science and possible directions of permission of this problem.

Key words: plagiarism, copying, rephrasing, deviation, copyright, intellectual property.

Постановка проблеми. За тривалий історичний період свого існування людство надбало і систематизувало величезну суму теоретичних та практичних знань. Нині темпи їх накопичення постійно зростають у геометричній прогресії. Використання наукових знань сприяє розвитку та вдосконаленню суспільства, його прогресу. Відкриття, результати наукових пошуків викладаються у працях різних авторів. Відомий американський соціолог Р. Мергсон справедливо вважає, що на сучасному етапі розвитку людства «наука... є основою технологічної могутності, економічного розвитку, духовного і матеріального добробуту, тому в сучасній соціології значною мірою актуалізується аналіз людського потенціалу науки, формування нових ціннісних імперативів наукового пізнання та, найголовніше, їх здатність регулювати соціальні відносини всередині наукових колективів та між окремими вченими» [12, с. 33-34]. І з ним неможливо не погодитись, адже наукові досягнення окремих вчених та наукових колективів слугують подальшому розвитку самої науки і суспільства в цілому.

Посилаючись на російську дослідницю Л. Г. Зубову (Профессиональная деятельность российских ученых: ценности и мотивации (1998 р.)), автор праці «Наука, девіантність і мораль» В. В. Кохан слушно зауважує,

що основним і найбільш значущим для науковця, особливо молодого, починаючого надзвичайно важливо заявити про себе, створити у оточуючих ілюзію наукової творчості. Тому, «прагнучи досягнути мети будь-якими засобами, молоді учені готові переступити через загальноприйняті для наукової сфери цінності, традиції й піти власним шляхом, що не виключає порушення законів прийнятих у суспільстві» [10, с. 35]. Тому це питання сьогодні є надзвичайно актуальним і потребує подальшої розробки. Автор прагне простежити історичні аспекти появи та існування плагіату і передбачає, що це явище було притаманне людству на всіх етапах його розвитку. Доцільно погодитися з думкою В. В. Кохана, який вважає плагіат одним із видів девіантної поведінки, яка проявляється у науково-технічній сфері [10, с. 33].

Аналіз досліджень і публікацій. У словниках, різного роду довідниках, наукових публікаціях представлено кілька визначень поняття «плагіат». Найбільш повним воно є у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» і виглядає так: «Плагіат – привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва або на чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора» [3, с. 977].

Вклад основного матеріалу. С. Ніколаєв, взявши за основу класифікацію плагіату, розроблену засновниками одного з найпопулярніших Інтернет-ресурсів про плагіат TurnItIn (<http://www.turnitin.com>), виділяє такі різновиди плагіату, як: копіювання чужої роботи (як без, так і з відомою) та оприлюднення її під своїм іменем; представлення суміші власних та запозичених інших аргументів без належного цитування джерел; перефразування чужої роботи без належно оформленого посилання на оригінального автора або видавця [14].

Характеризуючи групи людей, що використовують у своїх роботах ті чи інші форми плагіату, С. Ніколаєв пропонує таку типологію: «примарний автор» (автор видає чужу роботу за свою), «фотокопія» (автор копіює значну частину тексту з одного джерела, не вносячи до нього ніяких змін), «матеріал, що підвернувся» (робиться спроба приховати плагіат шляхом копіювання з декількох різних джерел, текст яких не змінюється, але автор сам пише фрази, що пов'язують текст), «погане маскування» (залишається зміст тексту джерела, але деякі формулювання залишаються наближеними до тексту), «украв у себе» (це той випадок, коли автор використовує матеріал раніше ним опублікованих статей без належного посилання на праці). До іншої групи він відносить «забуте посилання» та «дезінформатор» (помилка при вказуванні джерела), «надзвичайно ідеальне перефразування» (цитата не береться у лапки), «постійне цитування» (частина цитат дослівна, частина перефразована, тому не можливо відрізнити думку автора від наведеної цитати іншого автора) [14].

Дж. Уільямс серед груп плагіаторів виділяє «ледачих плагіаторів» (автори, що повністю копіюють чужі роботи, змінюючи лише їх назви), «хитрих плагіаторів» (приховують джерела інформації, подаючи не повний список використаної літератури та посилань), «випадкових плагіаторів» (особи, що мають недостатній рівень навчальних навичок, досвіду самостійного написання робіт) [17].

Для забезпечення авторських прав в Україні існує «Закон України про авторське право і суміжних правах» від 23 грудня 1993 р., який наголошує, що цей «закон охороняє приватні (немайнові) і майнові права авторів і їх правоприсемників, пов'язаних з створенням і використанням творів науки, літератури та мистецтва (авторське право), та права виконавців, виробників фонограм і організацій віщань (суміжні права). У ст. 5 цього Закону вказується, що він охороняє твори у галузі науки, літератури та мистецтва [7]. Статті цього Закону є обов'язковими для всіх членів українського суспільства.

Певною мірою, поряд з постійним поповненням знань, відбувається, на жаль, процес їх втрати та забуття, тому відомі випадки «перевідкриття» у науці тощо. Наприклад, створення паровозу Ніколя-Жозе Кюньо у 1769 р. та братами Черепановими у 1834 р. відбулося незалежно один від одного і є результатом самостійної праці кожного. Але інколи окремі дослідники, автори наукових праць, винахідники, порушуючи загальноприйнятну наукову етику, видають чужі (інколи забуті) здобутки за свої, тобто вдаючись

до плагіату. Такі факти відомі ще з античних часів. Так, «Арістон в «Життєписі Епікура» стверджував, що Епікур (342/341 р. до н. е. – 271 або 272 р. до н. е.) запозичив свій «Канон» з «Треножника» Навсифана, а стоїки заявляли, що Епікур присвоїв собі вчення Демокріта про атоми і вчення Арістиппа-киренаїка про насолоду як вище благо. Сам же Епікур, за деякими свідченнями, відкликався про названих та інших філософів досить зневажливо» [6].

Зауважимо, що копіювання, як факт присвоєння чужих культурних та інтелектуальних здобутків, має глибоке історичне коріння, не є новим явищем сьогодення і таке ж давнє, як і саме людство. Існував навіть момент, коли імітація була єдиним засобом передачі накопиченого знання з покоління в покоління. Таким чином, виконувалася позитивна ретрансляційна функція передачі знань з минулого у майбутнє. Це особливо яскраво проявилось при створенні Християнської релігії, зародження якої не обійшлося без запозичення ідеї створення образу останнього месії Ісуса Христа з використанням окремих елементів древньоєгипетської релігії, зокрема, історії народження та життя єгипетського бога Гора (3000 тис. р. до н. е.), фракійського бога Атиса (1200 р. до н. е.), Індійського бога Крішні (900 р. до н. е.), давньогрецького бога Діоніса (500 р. до н. е.), перського бога Мітри (1200 р. до н. е.). Для них всіх без винятку характерні риси народження, діяння та смерті. Так, їх матері мали безшлюбне зачаття, вони народилися 25 грудня, про їх народження вказала зірка на сході, а згодом їх знайшли три царі, мали дванадцять учнів і послідовників, їх зрадили близькі люди, вони були мертві три дні, а потім чудесним чином воскресли, тощо. В історії різних народів також згадується більше ніж 200 разів міф про всесвітній потоп. Про це також написано у міфі про Далгомеша (2600 р. до н. е.) Як видно, повторення є беззаперечним. Десять заповідей також напроям були запозичені із 125 глави єгипетської «Книги мертвих». Те, що звучало як «я не украв», стало «не вкради», те що було сформульовано «я не убивав», стало «не вбий» і т. д. Фактично спостерігається запозичення, узагальнення та удосконалення релігійного вчення одного народу іншим, і можна зробити висновок, що базові культурні цінності різних народів доцільно вважати спільними, і на прикладі релігії простежується той беззаперечний факт, що вони мають глибоке історичне коріння. Зробимо припущення, що через декілька тисяч років може бути створена нова релігія і, можливо, одна з нинішніх світових релігій буде праобразом майбутньої.

Досліджуючи історію плагіату, зазираючи у далеке минуле, можна простежити процес формування взаємостосунків і взаємовідносин між окремими мислителями, авторами різних творів в епоху античності. Так, ще з часів стародавніх Греції та Риму нам відомі праці античних мислителів, у яких вони, викладаючи свої теорії поглядів на світ, суспільство, природу, людину, ті чи інші події, з повагою ставилися до думки інших мислителів. У своїй праці «Метафізика» Арістотель, пояснюючи явища та процеси, які відбуваються у навколишньому середовищі,

посилається на судження Анаксімена, Діогена, Емпідокла, Левкіппа з цього питання, що свідчить не лише про його обізнаність у даній проблемі, а й про повагу до інших вчених [1].

В епоху середньовіччя була написана значна кількість праць з релігійної, філософської тематики, історії тощо. При їх створенні автори активно використовували знання, історичні факти, опис подій минулого зроблених іншими авторами. Світський аббат Ейнхард (біля 770-840 рр.) написав цікаву книжку «Життя Карла Великого», який правив приблизно з 817 до 830 рр. При написанні цієї роботи Ейнхард, як зразок, використовує працю античного автора Светонія «Жизнь XII цезарей». В його книзі мають місце дослівні запозичення з цього твору (зговір проти короля, руйнування мосту через Рейн, смерть батька Карла Піпіни, опис життя брата Карла Великого Карломана і т. п.) [5].

Отже, у епоху раннього середньовіччя літературний плагіат активно використовувався для написання власних творів окремими авторами [13]. Через одну тисячу років після описаної події плагіат теж має місце навіть серед відомих науковців. Відомо, що однією з причин розриву (протиріччя з новими релігійними тенденціями) між видатним французьким вченим, відомим соціальним реформатором, засновником школи утопічного соціалізму А. Сен-Сімоном (1760-1825 рр.), та його учнем і соратником, засновником науки про суспільство «соціології» О. Контом (1798-1857 рр.), була претензія останнього на авторство окремих наукових праць та висунуті наукові ідеї [9].

Не обійшла ця проблема і Російську імперію. Незважаючи на те, що у 1830 р. був виданий закон «О правах сочинителей, переводчиков и издателей», яким фактично прирівнювалися авторські права і права власності, мав місце плагіат [8].

Так, у другій пол. XIX ст. у період інтенсивного розвитку початкової освіти М. О. Корфом, С. Д. Алчевською, А. С. Пругавіним, А. С. Тонконоговим, Л. М. Толстим, В. І. Фармаковським та іншими передовими педагогами велися інтенсивні пошуки нових систем навчання, методик викладання різних навчальних предметів. Водночас неодноразово спостерігалися випадки, коли вчителі земських, громадських, міських, церковних, міністерських шкіл, використовуючи та публікуючи уже відомі методики (ланкастерська, золотовська, толстовська) та авторські навчальні програми (наприклад, В. І. Фармаковського, барона Корфа), видавали за їх свої. Це було можливим тому, що перша міністерська учбова програма для народних шкіл Російської імперії була створена лише у 1897 р. Тому плагіат мав місце через відсутність програм, підручників, навчальних посібників та ефективного інспекторського контролю за роботою вчителів [11].

За радянських часів активної боротьби з плагіатом не велося, незважаючи на те, що 30 листопада 1925 р. вийшов закон «Об основах авторского права» та приєднання СРСР у 1973 р. до Всесвітньої Конвенції про авторські права в редакції 1952 р. (Женевська редакція). Приєднання визначило зобов'язання СРСР щодо забезпечення мінімального рівня надання прав

авторам, праці яких були випущені за кордоном. Але, незважаючи на це, дослівне «перекопіювання» тексту одним автором іншого було доволі частим явищем. Особливо активно це спостерігалось при написанні навчальних, навчально-методичних посібників та підручників, монографій тощо. Лише один раз, за весь період існування СРСР спостерігався унікальний випадок, коли видатний співак Ф. Шаляпін після еміграції до Франції відсудив у 1930 р. у радянського уряду 10 тис. франків за те, що в Радянській країні без його дозволу вийшла з друку книга «Страницы моей жизни», право на видання якої він продав французькій компанії «Міжнародна книга» [15].

Проблеми боротьби з плагіатом мають місце і за кордоном. А. Симкович наголошує, що «на Заході кожний університет веде жорстку політику щодо плагіату. У США... кожен викладач починає курс із тлумачення питання авторства та плагіату: що таке критичне осмислення думки та аналіз матеріалу інших авторів, що є цитатою, що є запозиченням, а що є плагіатом» [16]. Але, незважаючи на активну боротьбу з цим негативним явищем, «інтелектуальне здирицтво» в країнах Старого світу існує. Так, 18 лютого 2011 р. електронний портал Lenta.ru. на своїй сторінці розмістив матеріал щодо дисертації політика, міністра оборони ФРН Карла-Теодора цу Гуттенберга, яку він захистив у 2007 р. з оцінкою «відмінно». Скандал стався після того, як професор юриспруденції Андреас Фішер-Лескано (Andreas Fischer-Lescano) знайшов у тексті вісім місць, де міністр, цитуючи інші публікації, не ставить посилання на джерела. Але після детальної перевірки виявилось, що таких місць набагато більше. Мова йшла про випадки дослівного запозичення цитат з робіт інших авторів. Крім того, автор не оформив прямого цитування матеріалів газети NZZ am Sonntag від 2003 р. та уривків з доповіді інституту Ліхтенштейна (Liechtenstein-Institut) від 2004 р. Відповідно до німецького законодавства Карла-Теодор цу Гуттенберг мав два тижні для того, щоб надати свої заперечення щодо звинувачення у плагіаті, після чого цим питанням повинна була займатися комісія Байройтського університету в складі чотирьох осіб [4].

Серед сучасних науковців Росії також триває дискусія з приводу дисертації прем'єр-міністра країни В. В. Путіна на тему «Стратегическое планирование воспроизводства минерально-сырьевой базы региона в условиях формирования рыночных отношений» (на прикладі Санкт-Петербурга і Ленінградської області). За повідомленням «Газеты.ru», в британській Sunday Times була надрукована стаття, в якій зазначалося, що основну частину своєї кандидатської дисертації, захищеної у 1997 р. у Петербурзькому Гірничому університеті, майбутній президент списав з роботи «Стратегическое планирование и политика» («Strategic Planning and Policy») американських професорів У. Кінга й Д. Кліленда. У відповідь російські вчені наголошують, що науковим керівником при написанні кандидатської дисертації В. В. Путіна був надзвичайно відповідальний науковець доктор економічних наук, професор В. А. Федосєєв і, на їх думку, він не міг допустити до прилюдного захисту дисертацію, яка

мала хоч незначні недоліки [2].

Факти плагіату у минулі часи виявлялися, можливо, через багато років, але сьогодні за наявності розвинутої системи Інтернету, при комп'ютерному аналізі за допомогою спеціальних програм робить можливим знаходити копіювання за короткий період часу. Можливо, це стримає охочих до запозичення чужих думок, наукових результатів, творів, праць.

Висновки. Як висновок, можна сказати, що плагіат як один з видів порушення авторських прав має давню історію. Навіть в античні часи окремими мислителями припускалися у своїх творах текстові запозичення з праць інших авторів. Ця тенденція пройшла через віки, має місце і сьогодні. Окремими авторами інколи порушується культура наукового пошуку, узагальнення, обробки та висвітлення

результатів наукового пошуку. Наявність плагіату свідчить про поверхове знання автором предмета дослідження та відсутність своєї думки з даного питання. Звісно, проблема виявлення логічних суперечностей у текстових документах знаходиться у площині професійних інтересів різних юридичних й інформаційно-аналітичних організацій, що мають відповідати за захист авторських прав, прав інтелектуальної власності. Але очевидним є і той факт, що для вирішення такого роду проблем сьогодні необхідна концентрація зусиль фахівців з комп'ютерних технологій, професіоналів-філологів, зокрема, і соціологів, які мають можливість надати конструктивні рекомендації щодо діагностики та запобігання поширення подібного роду девіацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арістотель. Метафізика [Електронний ресурс] / Арістотель. – Режим доступу : <http://www.philosophy.ru/library/aristotle/metaphisic/metaphisic.html>.
2. Варганов М. Пугина не смогла завалить черные опоненты [Електронний ресурс] / Михаил Варганов. – Режим доступу: http://www.gazeta.ru/2006/03/28/oa_193799.shtml.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. : Ірпінь; ВТФ «Перун», 2005. – С. 977.
4. Демьянов А. Любовь к знаниям [Електронний ресурс] / Алексей Демьянов. – Режим доступу : <http://lenta.ru/articles/2011/02/18/doktorarbeit/>.
5. Эйнхард. Жизнь Карла Великого. Издание Института философии, теологии и истории св. Фомы / Эйнхард – М., 2005 – С. 26, 210, 217, 219.
6. Епікур [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/w/index.php?title>.
7. Закон Украины «Об авторском праве и смежных правах» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.libertarium.ru/copyrightlaw-ua>.
8. История авторского права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%C0%E2%F2%E0%F0%F1%FC%EA%E5_%EF%F0%E0%E2%E0.
9. Конт Огюст [Електронний ресурс] / Конт Огюст. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Огюст_Конт.
10. Кохан В. В. Наука, девіантність, мораль. Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 6 квіт. 2011 р. / МВС України, харк. нац. ун-т внутр. справ, Навч.-наук. ін-т права та масових комунікацій; Соціологічна асоціація України / В. В. Кохан. – Х.: ХНУВС, 2011. – С. 33-37.
11. Мінц М. О. Розвиток початкової освіти на Півдні України (1861-1917 рр.): автореферат дисс. ... канд.іст.наук : 07.00.01. / М. О. Мінц – Запоріжжя, 2007. – 19 с.
12. Мертон Р. Эффект Матфея в науке, II: Накопление преимуществ и символизминтеллектуальной собственности [Електронний ресурс] / Р. Мертон. – Режим доступу : http://igiti.hse.ru/data/033/314/1234/3_6_1Merto.pdf.
13. Назаров С. Исторические личности [Електронний ресурс] / С. Назаров – Режим доступу : http://family-history.ru/material/var/var_22.html.
14. Николаев Е. Что такое плагиат, или о западных стандартах научной этики [Електронний ресурс] / Е. Николаев. – Режим доступу : <http://www.osvita.org.ua/articles/68.html>.
15. Парфенова С. В СССР не было закона об авторском праве [Електронний ресурс] / С. Парфенова. – Режим доступу : <http://www.factroom.ru/facts/5885>.
16. Симкович А. До питання плагіату в Україні [Електронний ресурс] / А. Симкович – Режим доступу : <http://zakarpattia.net.ua/Blogs/87041-Do-pytannia-plahiatu-v-Ukraini>.
17. Williams J. B. Plagiarism: deterrence, detection and prevention [Электронный ресурс] / J. B. Williams; Edited by John Houston and David Whigham // The Handbook for Economics Lecturers, April 2005. – Режим доступа : <http://www.economicsnetwork.ac.uk/handbook/printable/plagiarism.pdf>.

Рецензенти: *Осипов А. О., д.філос.н., проф.;*
Калашнікова Л. В., к.соціол.н., доц.

© Мінц М. О., 2012

Дата надходження статті до редколегії: 12.04.2012 р.

МІНЦ Микола Олександрович – к.і.н., доцент кафедри соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: соціологія девіантної поведінки.